

Tres quarts de quinze

L'hora de campanar de la llengua catalana

Treball de final de grau
Glòria Ribugent i Gubau

Curs 2017 - 2018

Grau en Llengua i Literatura Catalanes

Tutor: Joan Ferrer

Índex

Introducció	4
Una perspectiva històrica	5
DEL DOONG! AL TIC-TAC: UN CANVI DE PARADIGMA EN EL TEMPS	5
Una perspectiva normativa	11
LA NORMATIVA DE L'EXPRESSIÓ DE LES HORES: LA GIEC	11
<i>El sistema de rellotge</i>	12
<i>El sistema internacional</i>	13
<i>Expressions horàries mitjançant verbs, preposicions i locucions preposicionals</i>	14
GRAMÀTICA DE L'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA	14
<i>El sistema de rellotge</i>	15
<i>El sistema internacional</i>	16
ALTRES GRAMÀTIQUES	17
<i>Les gramàtiques de Pompeu Fabra</i>	17
<i>La Gramàtica de la llengua catalana, de Badia i Margarit</i>	19
EL SISTEMA HORARI ALS DICCIONARIS	21
<i>Diccionari de la llengua catalana de l'IEC</i>	21
<i>Gran diccionari de la llengua catalana</i>	21
<i>Diccionari català-valencià-balear</i>	22
L'HORA ALS LLIBRES D'ESTIL	22
<i>El Manual d'estil</i>	22
<i>«És a dir», el portal lingüístic de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals</i>	23
<i>El Llibre d'estil de l'Agència Catalana de Notícies</i>	25

<i>El Llibre d'estil per als mitjans de comunicació orals i escrits</i>	25
<i>El Llibre d'estil per als mitjans audiovisuals en valencià</i>	26
Conclusions	27
Proposta didàctica	29
ACTIVITAT 5	32
Bibliografia	35
Annex	37

Introducció

El treball que us presentem a continuació *Tres quarts de quinze, l'hora de campanar de la llengua catalana* s'estructura en tres grans apartats. En el primer capítol, «Una perspectiva històrica», ens proposem de resseguir la necessitat històrica de segmentar el temps i l'escripturació de les hores en la llengua catalana. El segon apartat, el més copiós, és «Una perspectiva normativa», que fa un estat de la qüestió en relació a la normativa per escriure i dir l'hora, segons indiquen les gramàtiques, els diccionaris i els llibres d'estil, amb un pes importat del tractament que en fa la nova *Gramàtica de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans. Finalment, el tercer bloc és una proposta didàctica, que presenta una unitat de quatre sessions per treballar el sistema de campanar amb alumnes de primer d'ESO. És doncs, un treball complet i pluridisciplinar que aborda una mateixa qüestió, el sistema horari de la llengua catalana, des de tres perspectives diferents però complementàries.

Una perspectiva històrica

DEL DOONG! AL TIC-TAC: UN CANVI DE PARADIGMA EN EL TEMPS

L'expressió de les hores i, per tant, la divisió del temps és estretament lligada a la història de les societats. La segmentació del temps és una característica estructural de la societat contemporània: tothom té un mòbil que és sincronitzat per Internet amb el Temps Universal Coordinat. Tot i això, no sempre les societats han tingut ni necessitat tanta exactitud horària.

Abans de la invenció dels rellotges mecànics, l'hora no era associada ni amb broques –malgrat que eren ben presents els rellotges de sol– ni amb la vista, sinó amb el so. No era pas per un caprici dels avantpassats, sinó que era així per l'estructura mateixa de la societat. Malgrat que ja existien sistemes per mesurar les hores visualment, com els rellotges de sol o els clepsidres, no eren portàtils ni generalitzats, sinó més aviat objectes de luxe. La historiadora Ana Rodríguez ho il·lustra amb una anècdota curiosa: a l'Anglaterra del segle XII un duelista va demanar als jutges que se'l declarés vencedor perquè el seu contrincant no s'hi havia presentat; malgrat això, no ho van poder fer perquè no van poder establir si havia fet tard perquè no podien determinar l'hora, i van acabar demanant-ho als clergues locals.¹

Així doncs, la importància del toc de campanes de l'Església era cabdal perquè, més que indicar l'hora, eren l'hora. El filòleg Jesús Royo ho associa també a un passat cultural predominantment oral: tant les rondalles com les hores es transmetien oralment.

La informació per via acústica ha estat durant molts segles més important que per via visual. Ens oblidem fàcilment que la cultura, pràcticament fins a aquest segle, és sobretot oral.²

---

¹ Ana RODRÍGUEZ, «Y los relojes se sincronizaron con los palacios», dins *El País*, 15 de juliol de 2018.

² Jesús ROYO, «La influència del campanar en les expressions horàries», dins *Segon congrés internacional de la llengua catalana* Volum IV, Palma: UIB, 1992. p. 115-122.

Com hem pogut comprovar, doncs, els campanars de les esglésies són cabdals en la transmissió del temps. El pes del toc de les campanes va deixar una petja lingüística abans de l'arribada del rellotge mecànic als Països Catalans, al segle XIV. Com a mostra d'això, la major part dels testimonis escrits de l'edat mitjana que fan referència a hores empren l'horari canònic.³ El filòleg Jaume Corbera-Pou ha inventariat diversos textos catalans d'aquest període que ho reflecteixen:

les expressions normals catalanes a l'edat mitjana per indicar l'hora més o menys aproximada: *a hora d'alba, a hora d'Ave Maria, a hora de sol post, (...) a toc d'oració, (...) vers hora de tèrcia.*⁴

Així doncs, l'aparició del rellotge mecànic als països de parla catalana va tenir lloc quan ja era configurat un sistema d'expressió horària de transmissió oral i estretament relacionat amb els oficis i pregàries. Tanmateix, hom pot dir que l'arribada del rellotge als nostres territoris no va ser pas tardà, sinó que va ser força promptament. Joan Coromines ho fa notar amb diversos testimonis textuais medievals que hi fan referència i també amb una remarca etimològica: el castellà pren el mot *reloj* del català *relotge*, fet que indica que, a la península ibèrica, va ser present abans en territoris catalans.

el rellotge mecànic es va inventar a Europa en l'Edat Mitjana, però pel passatge del Terç veiem que entre nosaltres ja n'hi havia amb rodes c. 1385; i, amb contrapesos, en veiem per Jaume Roig, i en un document de c. 1461: (...) la fabricació, doncs, ja n'estava bastant avançada a la nostra terra, i això féu que el castellà vagi manllevar-nos el nostre mot, fent-ne de *relotge* el castellà *reloje*, plural *relojes*, del qual n'extragué tot seguit el singular *reloj*.⁵

La invenció del rellotge mecànic va significar un canvi radical en la societat medieval: a partir d'aquell moment, el temps va esdevenir calculable i segmentable. Això va significar, a la pràctica, l'economització del temps: a partir del domini exacte del temps, la burgesia va poder establir horaris laborals. En altres paraules, el rellotge va esdevenir un instrument de domini de classe. L'historiador Jacques Le Goff va identificar-hi una «raó comercial»:

³ Ana RODRÍGUEZ, *op. cit.*

⁴ Jaume CORBERA-POU, «L'enunciat de les hores en català», dins *Parlar bé. Orientacions per a l'ús correcte de la llengua catalana, especialment referides a les Illes Balears*, Palma: El Tall, 2011. p. 106-114.

⁵ Joan COROMINES, «hora», dins *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* Vol. IV, Barcelona: Curial, 1984 (2a reimpressió). p. 809-815.

Mais, quand s'organise un réseau commercial, le temps devient objet de mesure. (...) [L]a durée du travail artisanal et ouvrier, pour ce marchand qui est aussi presque toujours un donneur d'ouvrage — tout cela s'impose davantage à son attention, devient objet de réglementation de plus en plus précise.⁶

El mateix doctor Le Goff va associar la racionalització del temps amb la laïcització de l'hora⁷ i, de fet, la incorporació del rellotge va fer esclatar una guerra conceptual entre l'església i la burgesia. Els clergues defensaven una concepció del temps associada a Déu: el temps, etern, comença i acaba amb el Senyor, que n'és el propietari. El temps, doncs, és del Senyor, i comerciar amb les hores és un acte pecaminós. Le Goff recull el text d'un frare franciscà del segle XIV que considera que els burgesos i comerciants cometen usura en vendre el que no és seu, això és, el temps.

Queritur an mercatores possint licite plus recipere de eadem mercatione ab illo qui non possit statim solvere quam ab illo qui statim solvit. Arguitur quod non quia tunc venderet tempus et sic *usuram committeret vendens non suum*.⁸

Amb tot, la mecanització del temps es va acabar imposant als Països Catalans, malgrat la resistència de l'església. Un fet que no només va comportar canvis socials, sinó també lingüístics: una millor precisió en la descripció de les hores va significar l'aparició de sistemes lingüístics més precisos per descriure-les. Així, les hores aproximades que hi havia fins aleshores relacionades amb oficis i fenòmens celestes comencen a conviure a finals del segle XVI amb locucions com «des set hores», «des quatre i mijja» o «a onze hores y tres quarts».⁹

Com es pot comprovar amb els darrers testimonis escrits reproduïts, les expressions horàries incloïen explícitament el mot *hora* al darrere del numeral. Joan Coromines fa notar que aquesta forma és més propera al model francès.

en la fase antiga de la història de la llengua, les determinacions cronològiques segons les 24 hores del dia, es feien ajuntant, exprés, el mot hores darrere del numeral: o sigui segons el model francès, i no segons el castellà modern (llengua on també hi hagué un canvi) o l'alemany, on el mot hores se sobreentén.¹⁰

⁶ Jacques LE GOFF, «Au Moyen Âge: temps de l'Église et temps du marchand», dins *Annales. Economies, sociétés, civilisations*. Any 15, n. 3. 1960. p. 417-433. La citació és de la pàgina 424.

⁷ Jacques LE GOFF, *op. cit.* p. 426.

⁸ Ms Flor. Bibl. Laurent. S. Croce Plut. VII, sin. 8, fol. 351, dins Jacques LE GOFF, *op. cit.* p. 417. La cursiva l'hem afegida per reflectir l'expressió que hem traduït.

⁹ Recollides a: Jaume CORBERA-POU, *op. cit.* p. 106-107.

¹⁰ Joan COROMINES. *op. cit.*

Aquest model, en què la paraula *hora* s'ha de fer explícita, ha perviscut a la Catalunya del Nord fins a l'actualitat, tal com recull el rossellonès Pere Verdaguer.¹¹ De fet, sembla propi dels espais perifèrics de la llengua, amb testimonis també a la Ribagorça i la Marina.¹² També cal tenir present que a la resta del Principat va perviure en ambients lingüístics conservadors: de fet, el Baró de Maldà, a finals del segle XVIII, s'hi atenia encara.

Per consegüent, tinguérem que recular alguns pasos y, luego de girats a la esguerra enfilàrem cap a Collbató, al qual poble, bastant rònech, hi arribàrem a *sinch horas* i ns aturàrem en lo hostel, no trobant-hi més que a dos rucs.¹³

Els tres exemples que hem reproduït també ens permeten apreciar una cosa: el primer sistema que es va desenvolupar fruit de la mecanització temporal va ser el de rellotge, almenys en els textos escrits. Els primers indicis textuals de sistema de campanar apareixen als inicis del segle XVII de la mà de Jeroni Pujades. El cronista barceloní fa servir en diverses ocasions l'expressió *tres quarts per*, que indica els tres quarts de l'hora en curs:

Dimarts 28 de febrer 1623, als tres quarts per las dotze de la nit, la senyora Salvadora, segona muller mia, parí un fill bo y bell. Déu lo fassa bo. Fou batejat lo endemà. *Ibi vide*.¹⁴

Aquesta forma inicial de sistema de campanar és la que perviu a diverses localitats del País Valencià. Per trobar exemples del sistema de campanar més proper a l'actual del Principat cal avançar fins al XVIII. A mesura que avança aquest segle n'augmenten els testimonis escrits: cosa que indica que va ser en aquest període que va proliferar. Una mostra clara d'això és el ja citat baró de Maldà, que només fa servir el sistema de campanar. Vegem-ne uns quants exemples.

Hem arribats a la Beguda Alta cerca de 3 quarts de 5, que és un caseron de hostel, com quell cert palaciet.¹⁵

Hem dinat ab gana, ab tot de adelantada la hora a 3 quarts de 12.¹⁶

¹¹ Pere VERDAGUER, *El català al Rosselló. Gal·licismes, occitanismes, rossellonesismes*, Barcelona: Col·lecció Tramuntana, 1974. p. 101-102.

¹² Joan COROMINES. *op. cit.*

¹³ Rafel d'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ, *Viatge a Maldà i anada a Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986. p. 153.

¹⁴ Jeroni PUJADES, *Dietari de Jeroni Pujades*. Vol. III (1621-1625), Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976. p. 133.

¹⁵ Rafel D'AMAT I DE CORTADA, *op. cit.* p. 43

¹⁶ *Ibid.* p. 136.

Hem arribats a Martorell a 3 quarts de 9 tocats.¹⁷

Después, més lleuger, me'n só tornat a l'allotjament, a 3 quarts de 3. Y a 3 horas las campanas, ab la més grosa, han comensat a gronxar-se fins a quedar bocas per amunt y tramujas en avall.¹⁸

Cal notar que el sistema de campanar no ha estat estàtic des del segle XVIII, sinó que ha estat obert a novetats. És el cas de l'expressió *mig quart*, que és una segmentació del quart que no va aparèixer fins més endavant.¹⁹ Malgrat la notable expansió que va tenir el sistema de campanar a Catalunya, la resta de territoris de parla catalana no van adoptar-lo. A causa d'això, actualment al País Valencià i a les illes Balears hi és present el sistema de rellotge. Vegem-ho en la fitxa que la filòloga Marta Torres ha elaborat a partir de les dades recollides per Joan Veny entre el 1964 i el 1975, el procés d'elaboració de l'*Atles lingüístic del domini català*.²⁰

---

¹⁷ *Ibid.* p. 151.

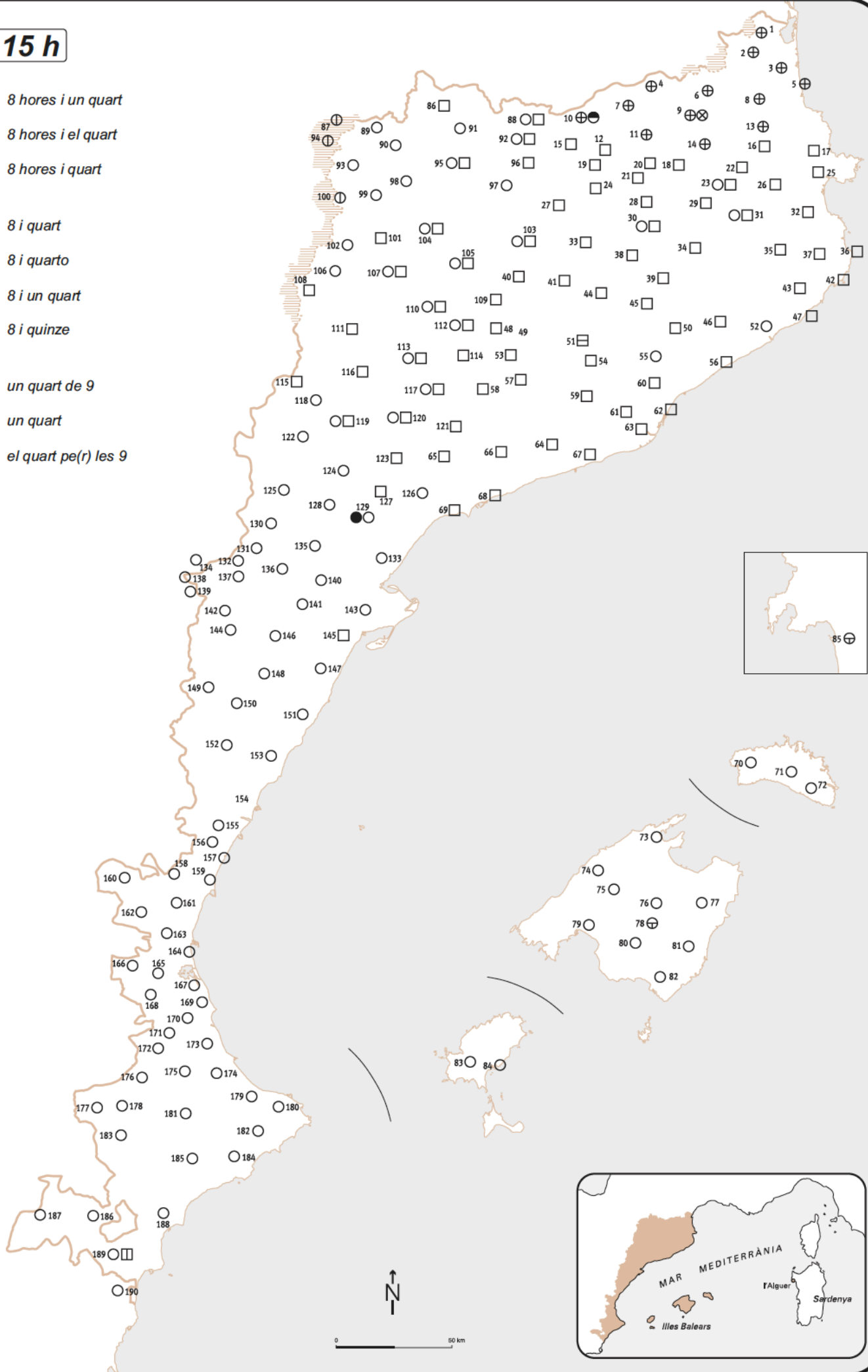
¹⁸ *Ibid.* p. 158.

¹⁹ vg. Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica de la Llengua Catalana. Descriptiva, normativa, diatòpia, distràtica*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994. p. 714-715.

²⁰ Marta TORRES, «L'expressió de les hores en català, anàlisi contrastiva», *Caplletra* 30 (Primavera 2001), p. 169-198.

8.15 h

- ⊕ 8 hores i un quart
- ⊗ 8 hores i el quart
- ◐ 8 hores i quart
- 8 i quart
- ◑ 8 i quarto
- ⊕ 8 i un quart
- 8 i quinze
- un quart de 9
- ▣ un quart
- ▤ el quart pe(r) les 9

Una perspectiva normativa

En aquest apartat ens centrarem a observar la normativa actual en relació a l'expressió de les hores. Primer farem un cop d'ull a la normativa de la GIEC i la GNV i altres gramàtiques, i després repassarem diccionaris i llibres d'estil que incloguin un apartat sobre la forma d'expressar les hores.

LA NORMATIVA DE L'EXPRESSIÓ DE LES HORES: LA GIEC

La Gramàtica de l'Institut d'Estudis Catalans (GIEC) dedica un apartat concret a la segmentació de les hores en català: el «32.2.5. L'expressió de les hores i de les parts del dia». ²¹ Breument, podem dir-ne que especifica tres sistemes d'expressió de les hores arreu dels Països Catalans: el de campanar, el de rellotge i l'internacional. Abans d'entrar a fons en l'anàlisi d'aquests sistemes, la GIEC puntualitza que el sistema de campanar és específic de la llengua catalana i també el més estès en els parlars del Principat; en canvi, el sistema de rellotge és el més habitual en la resta de varietats; ²² finalment, el sistema internacional és l'emprat en horaris i en usos tècnics i especialitzats. ²³ A banda d'aquests sistemes, la GIEC també especifica que es poden expressar les hores mitjançant verbs, preposicions i la locució preposicional *d'ací/d'aquí*.

El sistema de campanar

Pel que fa a la primera d'aquestes maneres d'expressar les hores, el sistema de campanar, la GIEC diu que es caracteritza perquè té com a fracció bàsica els quarts d'hora, que poden dividir-se en mitjos quarts mitjançant el masculí fraccionari *mig*. En total té tres components: en primer lloc, el numerador de la quantitat de quarts d'hora (entre un i tres), que és el

---

²¹ INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona: IEC, 2016. p. 1181-1185.

²² *Ibid.* p. 1181.

²³ *Ibid.* p. 1183.

masculí d'un numeral cardinal; en segon lloc, el denominador, el nom *quart*, que concorda en nombre amb el cardinal anterior; finalment, un sintagma preposicional format per la preposició *de* i un cardinal que indica l'hora en curs i que no admet article. A aquesta construcció s'hi poden afegir mitjos quarts o minuts mitjançant la conjunció *i* al quart precedent (*tres quarts i un minut de vuit*) o bé a l'hora precedent, si no s'arriba al quart (*la una i dos minuts*)²⁴. Vegem-ho esquemàticament en la següent figura.

Numeral cardinal masculí cardinal de quarts d'hores	Dos quarts i dos (minuts) de dotze.
Denominador <i>quart</i> concordant amb el numeral	Dos quarts i dos (minuts) de dotze.
Conjunció <i>i</i>	Dos quarts i dos (minuts) de dotze.
Fracció de temps transcorreguda respecte al nombre de quarts	Dos quarts i dos (minuts) de dotze.
(Nom <i>minut</i> , concordant amb nombre respecte al numeral)	Dos quarts i dos (minuts) de dotze.
Preposició <i>de</i> i hora en curs	Dos quarts i dos (minuts) de dotze .

A més d'aquestes formes, la GIEC també recull una sèrie de locucions que permeten fer referència a punts horaris aproximats. És el cas de *Estan a punt de tocar les set* o *Aviat/ara tocaran les set*, que indica que falta menys de mig quart perquè sigui l'hora en punt; *Són les set tocades* o *És un quart tocat*, que expressa que passa menys de mig quart de l'hora anunciada; i *Arribaran a quarts de set*, que pot voler dir que l'arribada serà entre un i tres quarts de set o bé que serà al voltant de dos quarts de set.²⁵

El sistema de rellotge

Pel que respecta al sistema de rellotge, té com a fracció bàsica la mitja hora, expressada mitjançant la forma femenina *mitja* precedida de la conjunció *i*: *les sis i mitja*. Tenint aquest punt de referència, si l'hora és compresa en la primera meitat, s'expressa afegint a l'hora precedent els minuts transcorreguts amb la conjunció *i*: *les sis i vint*; en canvi, si s'és a la segona mitja hora, es tendeix a sostreure els minuts que resten a l'hora en curs mitjançant el quantitatiu *menys*: *les set menys vint-i-cinc*. Malgrat això, també és permès de formar per addició a l'hora precedent fraccions fins als quaranta minuts: *les sis i trenta-cinc*, *les sis i quaranta*. A més,

²⁴ *Ibid.* p. 1181-1182.

²⁵ *Ibid.* p. 1182.

també es poden formar hores mitjançant la fracció *quart*, però en aquest cas, sense especificadors: *les sis i quart*, *les set menys quart*. Vegem-ho esquematitzat en la següent figura.

Des de l'hora en punt fins a l'hora més quaranta minuts		A partir de la mitja hora fins a l'hora en punt	
Article i hora precedent	Les sis i vint	Article i hora en curs	Les set menys vint
Conjunció <i>i</i>	Les sis i vint	Quantitatiu <i>menys</i>	Les set menys vint
Fracció de temps transcorregut	Les sis i vint	Fracció de temps per a completar l'hora	Les set menys vint

Tot i que el sistema de rellotge sigui present a bona part del territori lingüístic català, hi ha parlars valencians en què conviu amb el sistema de campanar. En aquests parlars, es poden sentir dir expressions com *són tres quarts per a les set i*, d'una manera menys habitual, *són dos quarts per a les set*.²⁶

El sistema internacional

Si bé el sistema de campanar i el de rellotge són els més habituals en la parla popular, el sistema internacional és propi de registres tècnics. A diferència dels dos primers, aquest sistema es pot basar en la indicació numèrica de dotze hores, però també en la de vint-i-quatre. A més, és l'únic sistema que comença comptant des de zero. Per formar l'hora, s'empra un cardinal que correspon a l'hora precedent, seguit opcionalment del nom *hora*, que ha de concordar amb el numeral. A continuació, s'hi afegeix la fracció horària sexagesimal en minuts, que pot anar precedida de la conjunció *i* i seguida del nom *minut*. Vegem-ho en la figura següent, que analitza la construcció de les 0:45.

Article i numeral cardinal corresponent a l'hora precedent (en format de dotze hores o vint-i-quatre)	Les zero (hores) (i) quaranta-cinc (minuts)
(Nom <i>hora</i> concordant amb el numeral anterior)	Les zero (hores) (i) quaranta-cinc (minuts)
(Conjunció <i>i</i>)	Les zero (hores) (i) quaranta-cinc (minuts)
Numeral que expressa els minuts que passen de l'hora precedent.	Les zero (hores) (i) quaranta-cinc (minuts)
(Nom <i>minut</i> concordant amb el numeral anterior)	Les zero (hores) (i) quaranta-cinc (minuts)

²⁶ *Ibid.* p. 1182.

Malgrat que el sistema internacional es formi així, la GIEC puntualitza que el més habitual és trobar-lo representat amb xifres: *16:30 per les quatre/setze (hores) (i) trenta (minuts)*²⁷. Com podem apreciar, doncs, malgrat que no es fa explícit, a través dels dos únics exemples que es troben a la gramàtica d'expressió horària mitjançant xifres, els dos punts són els encarregats de separar hores i minuts: *Són tres quarts per a les sis (5:45); El vaixell salparà a les 0:45.*²⁸

Expressions horàries mitjançant verbs, preposicions i locucions preposicionals

Al marge d'aquests tres sistemes per expressar les hores, la GIEC també en recull una altra manera, però sense donar-li la categoria de sistema, ja que ho considera com a una forma complementària als sistemes populars de campanar i rellotge. Es tracta de l'expressió de les hores amb verbs, preposicions i la locució preposicional *d'ací/d'aquí*.

Pel que fa als verbs, es pot fer servir el *passar* per afegir fraccions de temps a l'hora precedent (*passen vuit minuts de les set*) i els verbs *mancar* o *faltar* per esmentar el temps que resta per completar l'hora (*manquen/falten dotze minuts per a les vuit*). Pel que respecta a les proposicions, es pot fer el mateix que amb els verbs però amb *després* o *abans*: mitjançant la preposició *després* s'afegeix temps a un punt horari concret (*onze minuts després de les set*), i amb la preposició *abans* se'n resta (*quatre minuts abans de les vuit*). Finalment, també es pot fer servir l'expressió *d'ací/d'aquí* per marcar la distància temporal, en minuts, quarts o mitja hora des del moment en què es diu fins a un punt horari futur: *d'ací/d'aquí cinc minuts/un quart/mitja hora seran les vuit.*²⁹

GRAMÀTICA DE L'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

La *Gramàtica normativa valenciana* (GNV) és l'obra normativa de l'altre gran ens regulador de la llengua, Acadèmia Valenciana de la Llengua. Publicada l'any 2006, la gramàtica també exposa les diverses fórmules que té la llengua catalana per expressar l'hora.³⁰

²⁷ *Ibid.* p. 1183.

²⁸ *Ibid.* p. 1182-1183.

²⁹ *Ibid.* p. 1183.

³⁰ ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA, *Gramàtica normativa valenciana*, València: Publicacions de l'AVL, 2006. p. 310. Totes les citacions d'aquest apartat pertanyen a aquesta pàgina.

El sistema de rellotge

D'entrada, la GNV indica que el sistema més general en valencià és el que anomena «de rellotge», que indica primer l'hora i després les fraccions per mitjà de la conjunció *i* fins a la mitja hora i del quantificador *menys* després de la mitja hora.

Les quatre

Les quatre i deu

Les quatre i quart

Les quatre i mitja

Les cinc menys vint-i-cinc

Les cinc menys quart

Els sistemes de campanar

La GNV exposa que el valencià també manté amb una certa vitalitat un sistema que, segons s'hi explica, «es pot anomenar *de campanar*», i que funciona «per a la franja horària que ve des de la mitja fins a l'hora». Per aquest segon sistema en mostra dos exemples:

Un quart per a la una

Són els tres quarts [de l'hora en curs]

El sistema, però, queda descrit de forma confusa. Seguint estrictament la descripció que en fa l'obra, aquest sistema de campanar no és el mateix que exposa la GIEC.³¹ D'entrada, tot i que la GIEG sí que recull que el sistema valencià només s'utilitza en el segment horari que va de dos quarts fins a l'hora en punt, els quarts no concorden amb la forma principatina. Per tant, a la GNV, *un quart per a la una*, indicaria les 12:45, diferint així del sentit que el català central fa d'*un quart*, i, a més, no segueix l'escolta de les hores a partir del toc de campanes. El nom *sistema de campanar* que li dona la GNV és, doncs, confús.

D'altra banda, el segon exemple, *són els tres quarts* sí que seria paral·lel al sistema del català central, i seria una segona manera d'indicar que falten 15 minuts per l'hora en punt en valencià. En qualsevol cas, la GNV no recull el sistema que la GIEG defineix com a valencià, que és amb la preposició «per»: *són tres quarts per a les set*.³²

³¹ INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona: IEC, 2016. p. 1181-1185.

³² *Ibid.* p. 1183.

El sistema principatí, però, queda recollit en un apartat amb un cos de lletra inferior recull una observació:

En altres parlars s'usa un *sistema de campanar* que parteix dels quarts i de l'hora posterior: *un quart de cinc* [4:15], *un quart i cinc de cinc* [4:20], *dos quarts de cinc* [4:30], *dos quarts i cinc de cinc* [4:40].

Amb aquesta explicació, la GNV adjudica a «l'hora en curs» l'etiqueta de l'«hora posterior». Sembla, doncs, que comet un error a l'hora de descriure el sistema. Els exemples, però, sí que són clars.

Tanmateix, la confusió és fruit de la concepció del temps: quan el rellotge marca l'hora en punt, significa que s'acaba l'hora marcada, no pas que comença. I així ho descriu la mateixa AVL al *Diccionari normatiu valencià* (DNV), que dona a «hora» el mateix sentit que el GDLC, en què, quan el rellotge marca l'hora sencera, indica l'acabament de l'hora.

Fracció horària expressada en els quarts i fraccions de quart que té una hora començada, tenint en compte que l'hora sencera marcada pel rellotge n'indica l'acabament. *Els esperàvem a les deu, però arribaren als tres quarts.*³³

Quan el rellotge marca les sis, per tant, significa que la sisena hora ja és completada. *tres quarts de sis* no pot fer referència, així, a l'«hora posterior», sinó l'hora en curs, les sis.

El sistema internacional

Finalment, juntament amb els dos sistemes anteriors, la GNV també recull el sistema internacional, «derivat d'una lectura numèrica de les fraccions d'hora pròpia dels rellotges digitals».

Les nou trenta [9:30]

Les tretze quaranta [13:40]

---

³³ ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA, *Diccionari normatiu valencià*, València: Publicacions de l'AVL, 2016.

ALTRES GRAMÀTIQUES

Més enllà de la GIEC i la GNV, els dos textos normatius actuals, hi ha altres gramàtiques que han tractat el sistema horari. La que ho fa d'una manera més completa és la *Gramàtica de la llengua catalana* d'Antoni Maria Badia i Margarit, publicada el 1994, que cal no confondre amb la *Gramàtica catalana* del mateix Badia, del 1962. Tampoc no tracten el sistema ni la *Gramàtica valenciana* de Manuel Sanchis Guarner, de 1950; la de Carles Salvador, de 1951; la *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears*, de Francesc de Borja Moll, de 1968; o la *Gramàtica essencial de la llengua catalana* d'Albert Jané, de 1986.³⁴ Finalment, tot i que és molt extensa, tampoc no ho fa la *Gramàtica del català contemporani*, dirigida per Joan Solà.

Les gramàtiques de Pompeu Fabra

Si reculem en el temps, Fabra, per exemple, no planteja les expressions horàries a la darrera gramàtica, la pòstuma (1956). En canvi, sí que formula una proposta a la gramàtica del 1912.

Las expresiones *Son las dos*, *Son las tres*, etc. se traducen por *Són les dugues*, *Són les tres*, etc. y por *Son dugues ores*, *Son tres hores*, etc. Las expresiones *Las dos y cuarto*, *Las dos y media*, *Las tres menos cuarto*, etc. se traducen respectivamente por *Un quart de tres*, *Dos quarts de tres*, *Tres quarts de tres*, etc. Nótese las expresiones *Mig quart de tres*, *Un quart i mig de tres*, *Dos quarts i mig de tres*, *Tres quarts i mig de tres*...³⁵

A partir d'aquesta explicació sembla que Fabra només reconeix el sistema de campanar, que, de fet, és el propi del domini del català central, el que ocupa les seves descripcions de forma majoritària. L'omissió del sistema propi d'altres zones del domini lingüístic podria semblar fruit de la síntesi, però, tanmateix, si analitzem altres textos teòrics del Mestre, podem endevinar que no hi apareix perquè el rebutja.

Dins l'aplec de les *Converses filològiques* que Fabra va publicar als diaris per difondre la normativització del català, l'any 1925 en publica dues que versen sobre les hores: la 630 i la 637. I ho fan a partir d'una anècdota del seu company Joaquim Casas-Carbó.

En Casas-Carbó ens fa saber que una vella de Sarrià que li havia demanat quina hora era i a qui ell havia respost que eren les dotze i cinc minuts, li havia preguntat, no acabant d'entendre'l, si volia dir que

³⁴ Marta TORRES, «L'expressió de les hores en català, anàlisi contrastiva», *Caplletra* 30 (Primavera 2001), p. 169-198.

³⁵ Pompeu FABRA, *Gramàtica de la llengua catalana*, dins *Obres completes de Pompeu Fabra* Vol. 1 [en línia], Barcelona: Proa, Edicions 62, Edicions 3 i 4, Editorial Moll, 2010, p. 659 <<http://ocpf.iec.cat/obres/03Gramatica12.pdf>> [Consulta: 1 juliol 2018].

eren cinc minuts d'una. Molt interessant: les expressions habituals *un quart d'una*, *dos quarts d'una*, *tres quarts d'una*, emmenaven la velleta a dir, paral·lelament, *cinc minuts d'una*. Ara, prendre la correcció suggerida per la vella corn una lliçó de bon català, això sí que no sabríem fer-ho: és clar que és lícit de dir *cinc minuts d'una*; però ens guardariem prou d'afirmar que és així corn s'ha de dir i no pas les dotze i cinc minuts, corn diem habitualment.

La manera popular de designar l'hora és una cosa de què pot vantar-se el català; ella ens permet de precisar molt l'hora sense necessitat de recórrer a una unitat fraccionària més petita que el quart, puix que tenim, al costat de les expressions *un quart*, *dos quarts* i *tres quarts d'una*, les expressions *mig quart*, *un quart i mig*, *dos quarts i mig* i *tres quarts i mig d'una*. Per això creiem que havem de rebutjar, corn a supèrflues, les expressions *les dotze i mitja* o *la una menys quart*.

Però quan emprem com a unitat fraccionària el minut —i ja no diem el minut i el segon—, llavors indubtablement la manera més simple i més racional de designar el temps és d'enunciar primer l'hora, després els minuts. Pensem, només, en com escrivim les indicacions de temps quan hi figuren minuts: no ho fem, certament, amb mots sinó amb xifres, i l'ordre universalment adoptat és, naturalment, hora, minuts (segons, etc.). Imaginem-nos llegint un horari de trens on figuren les indicacions 3'25, 7'10, 12'05, i les expressions *les tres i vint-i-cinc minuts* (o, més curt, *les tres i vint-i-cinc*), *les set i deu*, *les dotze i cinc*, ens vindran tot naturalment als llavis, i hauríem de violentar-nos per a emprar les expressions, segurament menys pràctiques, *vint-i-cinc minuts de quatre*, *deu minuts de vuit*, *cinc minuts d'una*. Imaginem-nos, encara, davant una indicació corn 4 h. 32 m. 12'30 s. Hauríem de llegir-la *trenta-dos minuts, dotze segons i trenta centèsims de segon de cinc*?³⁶

És una reflexió interessant del Mestre, de la qual podem extreure tres idees. En primer lloc, el rebuig a les expressions considerades com a no genuïnes, almenys en el català central, com és el cas de *les dotze i mitja* o *la una menys quart*. En segon lloc, l'elogi que fa Fabra del sistema de campanar, que, segons considera, «ens permet de precisar molt l'hora sense necessitat de recórrer a una unitat fraccionària més petita que el quart».³⁷ Finalment, la defensa d'un sistema doble, amb la fórmula de campanar per a situacions més informals i unes de més exactes en què cal una lectura en l'«ordre internacionalment adoptat», començant per l'hora, seguint amb els minuts i acabant amb el segons.

La segona de les *Converses*, la 637, inclou el comentari d'alguns lectors sobre l'article 630. Entre les comunicacions rebudes a *La Publicitat*, hi ha un lector que considera que dir *les dotze i cinc* és un castellanisme, però Fabra el contradia, i li fa notar que «això d'enunciar els minuts en

³⁶ Pompeu FABRA, *Converses filològiques*, dins *Obres completes de Pompeu Fabra* Vol. 7 [en línia], Barcelona: Proa, Edicions 62, Edicions 3 i 4, Editorial Moll, 2010, p. 133-947 <<http://ocpf.iec.cat/obres/39converses.pdf>> [Consulta: 1 juliol 2018].

³⁷ *Ibid.* p. 643.

segon lloc, ho fem àdhuc quan emprem com a unitat major el quart: són dos quarts de quatre i cinc minuts».³⁸

La *Gramàtica de la llengua catalana*, de Badia i Margarit

La *Gramàtica de la Llengua Catalana, descriptiva, normativa, diatòpica i diastràtica* d'Antoni M. Badia i Margarit va ser publicada l'any 1994 i va ser escrita tenint en ment la gramàtica fabriana de 1918. De fet, l'autor mateix la considera com una mena d'*actualització* del text gramatical de Fabra, ja que constata que en 80 anys el text que llavors era el normatiu ha quedat desfasat:

Si me n'és permesa la vanitat, diré que he cercat de fer la gramàtica que Pompeu Fabra faria avui, en trobar-se rodejat de condicionaments teòrics i socioingüístics ben diferents dels que ell mateix hagué de tenir en compte.³⁹

És, doncs, text gramatical concebut com una actualització a la norma, però des de perspectives lingüístiques més modernes. No és només una gramàtica normativa, sinó que parteix dels trets que «constitueixen el català com a mitjà espontani de comunicació»: ⁴⁰ és a dir, que a partir de la descripció de la llengua, l'autor en fa prescripció. A més, Badia i Margarit especifica que opta per una anàlisi del català que inclogui totes les modalitats geogràfiques i també els diversos graus d'elevació formal de la llengua. És per això que el lingüista barceloní adjectiva l'obra com a «descriptiva, normativa, diatòpica i diastràtica».

Aquestes característiques que acabem d'esmentar es fan ben paleses quan analitzem l'apartat que dedica a les hores, a la part final de «II. Adverbis de temps». ⁴¹ En primer lloc, Badia i Margarit divideix les expressions horàries en dos tipus: el que «mira més aviat l'hora següent», ⁴² el sistema de campanar, i el que es refereix a l'hora anterior, el sistema de rellotge.

Pel que fa al primer dels dos sistemes el classifica com a propi del parlar del Principat i com a «recurs original». ⁴³ A més, rebutja que a Catalunya s'usi el sistema de rellotge, conegut a

³⁸ *Ibid.* p. 648-649.

³⁹ Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Gramàtica de la Llengua Catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994. p. 11.

⁴⁰ *Ibid.* p. 74.

⁴¹ *Ibid.* p. 714-715.

⁴² *Ibid.* p. 714.

⁴³ *Ibid.* p. 714.

causa d'un «influx castellanitzant».⁴⁴ Tot i que mostra el funcionament d'aquest sistema a base d'exemples, posa èmfasi en l'expressió *mig quart*, que pot ser emprada sola o sumant-se a *un quart* o *dos quarts*. A banda d'aquesta qüestió, també destaca que el nom plural sense *quarts* pot ser usat per indicar, aproximadament, el temps entre un quart i tres quarts de cada hora.⁴⁵

Pel que respecta al sistema de rellotge, l'autor comenta que és el predominant en els parlars valencians i baleàrics. A diferència del primer, aquest no és pas original, ja que és també propi d'altres llengües romàniques; i, a tall d'exemple, enumera el castellà i el francès.⁴⁶ Badia i Margarit adverteix que totes les expressions temporals en què apareix l'adverbi *menys* (com a, per exemple, *les nou menys vint*) es realitza, en els registres orals, amb el castellanisme amb força tradició *menos*.⁴⁷ En el cas del parlar de Mallorca, el lingüista detecta que hi ha un segment de població que empra el *manco*:

Entre els fidels a la terra (i en certs medis de gent gran), en comptes de *menys* (o **menos*) s'usa *manco*: *les nou manco un quart* (8,45) o *manco vint* (8,40).⁴⁸

Tot i que Badia i Margarit no defineixi ni exposi com s'usa el sistema internacional, sí que podem veure com concep que s'ha d'escriure numèricament. En la darrera citació podem observar que separa les hores i els minuts mitjançant una coma (8,45 i 8,40). Ho fa també en tots els exemples de les pàgines 714 i 715.

Finalment, la gramàtica també es fa ressò de les expressions temporals amb els verbs *faltar* (o *mancar*) o *passar*, com és el cas de *falta un quart per les vuit* o *passen dos minuts del punt horari de dos quarts i mig de vuit*. Segons Badia i Margarit, són construccions amb un ús «ben corrent».⁴⁹

---

⁴⁴ *Ibid.* p. 715.

⁴⁵ *Ibid.* p. 715.

⁴⁶ *Ibid.* p. 715.

⁴⁷ *Ibid.* p. 523.

⁴⁸ *Ibid.* p. 715.

⁴⁹ *Ibid.* p. 715.

EL SISTEMA HORARI ALS DICCIONARIS

Diccionari de la llengua catalana de l'IEC

El *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC2) no detalla les diverses opcions a l'hora de dir les hores. Tanmateix, sí que recull el sistema de campanar entre els exemples de la quarta accepció del mot *quart*:

4 1 m. [LC] Quarta part d'una hora. Fa un quart que t'espera. És un quart de tres. Són dos quarts de quatre. Tres quarts de vuit. A un quart i mig de nou. Eren quarts de vuit.⁵⁰

Entre els exemples, hi ha mostres de cadascun dels quarts, mitjos quarts i també de l'expressió *quarts de*. D'altra banda, també és rellevant la inclusió, dins l'entrada *hora*, de les dues formes que menciona Coromines com a correctes: «Són les tres o són tres hores»,⁵¹ aquesta última més freqüent a espais perifèrics de la llengua, com al Rosselló o a la Ribagorça o la Marina.

2 1 f. [LC] [FIA] Temps del dia expressat en hores comptades des de mitjanit o des de migdia i en fraccions d'hora. —Quina hora és? —Són les tres o són tres hores. Saps a quina hora arribaran? L'hora de sortida d'un tren. Tocar hores el rellotge.⁵²

Gran diccionari de la llengua catalana

El *Gran diccionari de la llengua catalana* (GDLC), publicat l'any 1998 pel grup Enciclopèdia Catalana, dona exemples del sistema horari de campanar, que, de fet, és l'únic que recull. Precisa, encara més, el valor de «mig quart», amb minuts i segons:

Al Principat, fracció horària expressada en els quarts i fraccions de quart que té una hora començada, tenint en compte que l'hora entera marcada pel rellotge n'indica l'acabament. *A un quart i cinc de nou (8 hores i 20 min). Tres quarts i mig de dues (1 hora 52 minuts i 30 segons).*⁵³

⁵⁰ INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana, segona edició* [en línia], Barcelona: Edicions 62, 2007. <<https://dlc.iec.cat/>>

⁵¹ Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Vol. IV, Barcelona: Curial, 1980. p. 809 - 815.

⁵² *Ibid.* p. 810.

⁵³ GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA, *Gran diccionari de la llengua catalana* [en línia], Barcelona: Grup Enciclopèdia Catalana, 1998 <<http://www.diccionari.cat/>>.

Diccionari català-valencià-balear

«Sèrie de quinze minuts, la quarta part d'una hora» és la tercera accepció del mot «quart» al *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), de Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll. A més, després dels exemples, l'obra recull una descripció de l'hora de campanar, que situa al Principat:

Al Principat les fraccions horàries se solen expressar en quarts de l'hora començada: *un quart d'onze* (=10 h. 15 m.), *dos quarts d'onze* (=10 h. 30 m.), *tres quarts d'onze* (=10 h. 45); a les illes i al País Valencià (excepte Alcoi) s'acostuma a dir *les deu i quart*, *les deu i mitja*, *les deu i tres quarts* respectivament.⁵⁴

Tanmateix, no detalla quina és la forma d'expressar les hores a la localitat valenciana d'Alcoi, que queda marcada com una de les excepcions del sistema propi de València.

L'HORA ALS LLIBRES D'ESTIL

El Manual d'estil

El *Manual d'estil* és una obra escrita per Josep M. Mestres, Joan Costa, Mireia Oliva i Ricard Fité pensada per ser un llibre d'estil per a qualsevol tipus de text en llengua catalana. Com s'adverteix a la mateixa introducció, malgrat aquesta generalitat, inclou un bona part de les solucions pròpies de la varietat central català del català, pròpia dels autors.⁵⁵ En el cas del tractament de les expressions temporals mitjançant les hores hi trobem això mateix: es para molt d'esment al sistema horari de campanar, anomenat «sistema tradicional», però pràcticament no es menciona el sistema de rellotge.⁵⁶ Vegem-ho més detingudament.

En primer lloc, el *Manual d'estil* exposa que les expressions temporals amb hores són introduïdes sempre amb la preposició *a* i un article definit. A partir d'aquí, especifica que al Principat «hi ha la tradició»⁵⁷ d'expressar l'hora mitjançant els quarts (d'un a tres), sempre anteposats a l'hora en curs. A més, precisa que també s'hi poden afegir una sèrie de minuts o

⁵⁴ Antoni M. ALCOVER, F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear* [en línia], Palma: Editorial Moll, 1930-1962 <<http://dcvb.iecat.net/>> [Consulta: 1 juliol 2018].

⁵⁵ Josep M. MESTRES, *et al. Manual d'estil*, Barcelona: Eumo Editorial, UB, UPF, Associació de Mestres Rosa Sensat, 1995. p. 15.

⁵⁶ Només es parla del sistema de rellotge en una nota marginal, que explica que hi ha zones del domini català que no expressen l'hora mitjançant la que és en curs, sinó amb la que és passada. Tot i així, la finalitat d'aquesta nota és sancionar aquesta fórmula, que «contradiu l'ús genuí del Principat». vg. *Ibid.* p. 594, nota 23.

⁵⁷ *Ibid.* p. 594.

mig quart per precisar més l'hora. Dels mitjos quarts en diu, més concretament que poden correspondre o bé entre els minuts set i vuit de cada quart, o bé entre els minuts cinc i deu.

Per precisar més, el manual explica que es pot introduir la part del dia de què es parla. Tot i això, si l'hora en qüestió inclou també minuts (com *un quart i dos minuts de dues*), la part del dia pot situar-se en dues posicions: posposada als minuts (*un quart de dues i cinc minuts del migdia*) o anteposada als minuts (*un quart de dues del migdia i dos minuts*), més recomanable en contextos formals.⁵⁸

En els casos en què falten cinc minuts o menys per completar l'hora, l'obra recull que es pot emprar l'expressió *falten cinc minuts per a les vuit*, al costat de *a tres quarts i deu de vuit*. Malgrat això, explica que també són habituals construccions amb l'adverbi *menys* (*les vuit menys cinc minuts*), però no són recomanables. En qualsevol cas, considera inadmissible que s'usi el *menys* referint-se als quarts (**les vuit menys quart*).⁵⁹

Pel que respecta a la forma d'escriure les hores, el *Manual d'estil* considera que la representació mitjançant fraccions (com *1/4 de 8*, *2/4 de 8* o *3/4 de 8*) és més propi de textos no formals. Així doncs, recomana d'escriure els quarts amb lletres.⁶⁰ Per a més precisió, sobretot en horaris de tota mena, especifica que és recomanable emprar el sistema internacional, que sempre s'escriu amb xifres i amb un format de 24 hores: *A les 12.05 h surt el vaixell cap a Maó*.⁶¹ Com veiem, doncs, entre hores i minuts hi ha un punt, i el nom *hora* queda reduït a una sola *h*, separada i sense punt al final. A més, els autors expliquen que, per exemple, *12.05 h* s'ha de llegir com a *les dotze zero cinc hores* o *les dotze hores i cinc minuts*, tot i que especifiquen que en aquest darrer cas també es podria escriure com a *12 h 5 min*.⁶² Com veiem, doncs, no només hi ha dues maneres de llegir el sistema internacional, sinó que també dues maneres d'escriure'l, per bé que només la forma amb punt sigui recomanada en els horaris.

«És a dir», el portal lingüístic de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals

El llibre d'estil digital de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals –que inclou tots els canals de la televisió pública catalana, TV3 i altres, i també de la ràdio, Catalunya Ràdio i

⁵⁸ *Ibid.* p. 595-596.

⁵⁹ *Ibid.* p. 596.

⁶⁰ *Ibid.* p. 594, nota 22.

⁶¹ *Ibid.* p. 595.

⁶² *Ibid.* p. 595.

altres— presenta un apartat amb directrius pels treballadors a l'hora de tractar les hores. Concretament, s'intitula «Expressió de les hores»⁶³ i, generalment, tracta del sistema de campanar. Entre les explicacions estilístiques, es pot apreciar que es fa referència a la GIEC per a més informació. D'aquesta manera, hom pot deduir que no només hi és en concordança, sinó que adapta la normativa vigent i en fa directius per periodistes. És per això que s'hi poden trobar alguns canvis conceptuals.

El primer de tot és en la definició del sistema de campanar, classificat com a «tradicional a la major part del Principat», per bé que admet que el sistema de rellotge són «d'ús genuí en altres zones del domini lingüístic». Segons el llibre d'estil de la CCMA, aquest sistema es basa en els quarts, els quals pertanyen «a l'hora següent», i no a «l'hora passada»: a la GIEC s'anomenen *hora en curs* i *hora precedent*. A banda d'això, el contingut informatiu sobre aquest sistema concorda amb la GIEC, però s'hi afegeixen certes recomanacions estilístiques que no són a la *Gramàtica*. Vegem-les a continuació.

L'«És a dir», per exemple, recomana ometre el nom *minuts* en les fraccions de cinc minuts: *les vuit i cinc, un quart i cinc, les vuit menys cinc*. També recomana no alterar l'ordre de les frases sense justificació, i posa exemples d'ordenacions recomanades, que són les analitzades a la GIEC: *passen tres minuts de dos quarts d'onze, són les vuit i sis minuts*. En tercer lloc, el portal estilístic de la CCMA aconsella evitar reduccions que comportin expressions sense verb, com *set minuts per a les vuit*. En aquests casos, indica que es pot fer servir el verb *faltar*.

Pel que fa a la forma d'escriure les hores, admet l'ús de les xifres i fraccions: $2/4$ de 9, una forma gràfica que no apareix a la GIEC. Malgrat això, adverteix que als subtítols de la televisió es recomana usar aquesta forma «per qüestions tècniques».

Un altre sistema que es pot expressar gràficament en els mitjans de comunicació catalans és l'internacional, especialment en «informacions en què cal molta precisió horària». Per fer-lo servir, se separen les hores dels minuts mitjançant un punt i una *h* separada amb espai i sense punt final, per bé que indica que, per tal de simplificar, sovint se'n prescindeix. Així, $2/4$ de 8 també es pot expressar com a *les 19.30 h* o, simplificadament, *les 19.30*. Com es pot comprovar, doncs, el sistema internacional del llibre d'estil de la CCMA no és el mateix que el

---

⁶³ CORPORACIÓ CATALANA DE MITJANS AUDIOVISUALS, *Llibre d'estil* [en línia], Barcelona: Departament de la Presidència de la Generalitat, 2013.

de la GIEC, que separa les hores i els minuts amb dos punts. Aquesta, de fet, és l'única contradicció entre tots dos textos que podríem trobar.

El *Llibre d'estil* de l'Agència Catalana de Notícies

L'Agència Catalana de Notícies (ACN) és una iniciativa pública que ofereix informació als mitjans de comunicació. La rellevància d'aquest llibre d'estil no és només perquè és un organisme públic, sinó perquè també és una de les fonts informatives principals dels mitjans de comunicació en català. L'estil d'aquesta agència, doncs, pot influir directament en la redacció de les notícies en els altres mitjans de comunicació que fan servir les seves notícies com a base.

Si ens fixem en les consideracions sobre les hores, indica que s'han d'escriure mitjançant el sistema de quarts i sense números. Així doncs, admet *dos quarts de nou* però rebutja *2/4 de 9*.⁶⁴ A banda d'això, en casos en què cal molta precisió i en el metatext recomana emprar el sistema internacional, amb les hores i els minuts separats mitjançant un punt i, a continuació, una *h* separada amb espai i sense punt (*les 8.27 h*).

El *Llibre d'estil per als mitjans de comunicació orals i escrits*

El *Llibre d'estil per als mitjans de comunicació orals i escrits* és el manual lingüístic de referència per als periodistes de Mallorca. Tot i que reconeix l'herència dels llibres d'estil del Principat («per a altres mitjans i altres àmbits geogràfics»⁶⁵), no parla en cap moment del sistema de campanar, i només aporta consells en base al sistema de rellotge.

Si bé presenta una diferència substancials amb la GIEC, cal tenir present que és un text anterior a la publicació de la nova normativa. En primer lloc, el llibre d'estil balear exposa que per expressar fraccions de temps des de l'hora en punt fins a l'hora amb quaranta minuts transcorreguts es fa amb la conjunció *i* i els minuts, quart o mitja hora que ha passat: *les quatre i deu, les quatre i quart, les quatre i mitja*. En canvi, de l'hora i mitja a l'hora següent recomana evitar les construccions amb el verb *menys* (i també *manco*), recollides i admeses a la GIEC: en aquests casos recomana les construccions amb el verb *faltar*:

No direm: són les vuit menys deu

⁶⁴ ACN, *Llibre d'estil*, Barcelona: UOC, 2010. p. 194.

⁶⁵ Neus PICÓ i M. Magdalena RAMON, *Llibre d'estil per a mitjans de comunicació orals i escrits*, Palma: UIB, 2009. p. 11.

Direm: hi falten deu per a les vuit⁶⁶

El Llibre d'estil per als mitjans audiovisuals en valencià

Si hom vol tenir orientacions sobre l'ús del sistema d'hores en valencià, cal que accedeixi al *Llibre d'estil per als mitjans audiovisuals en valencià*, que és el darrer manual estilístic valencià que en fa referència. Publicat al 2011, és impulsat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, però no es tracta d'una obra oficial, sinó d'autor; més concretament, de sis autors: Carmen Castillo Ventura, Francesc Fenollosa Ten, Vicent Garcia Perales, Josep-Àngel Mas Castells, Sofia Moltó Llorca i Teresa Olmos Camarasa.

Quant a les expressions horàries, reconeix que hi a diversos sistemes, però opta pel sistema de rellotge en la majoria de casos. No obstant això, en el cas dels tres quarts, indica que es poden expressar de tres maneres: amb el sistema internacional (*són les onze quaranta-cinc*), amb el sistema de quarts o campanar (*són tres quarts per a les dotze*) o amb el sistema de rellotge (*són les dotze menys quart*).⁶⁷

A diferència de la GIEC, doncs, aquest llibre d'estil no contempla l'ús del sistema de campanar valencià amb els dos quarts (*són dos quarts per a les dotze*). Una altra discrepància amb la normativa actual, però en aquest cas més habitual, és en l'escriptura del sistema internacional: el llibre d'estil separa les hores dels minuts amb un punt (*11.45*), en línia amb altres manuals estilístics, i no pas amb dos punts.

---

⁶⁶ *Ibid.* p. 154.

⁶⁷ Carmen CASTILLO *et al.* *Llibre d'estil per als mitjans audiovisuals en valencià*, València: Publicacions de l'AVL, 2011. p. 49.

Conclusions

Després d'observar la manera de dir l'hora del català des d'una perspectiva històrica i normativa, podem concloure diverses idees. En primer lloc, es fa evident que l'aparició de la GIEC suposa, i ha de suposar, un canvi de paradigma en els llibres d'estil. Això s'ha fet parcialment al Principat, on el portal «És a dir» ja inclou i cita la nova gramàtica, però aquesta tasca encara és pendent a la resta de territoris de parla catalana.

Al País Valencià, per exemple, el darrer llibre d'estil dels mitjans de comunicació valencians, el *Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans Audiovisuals*, no fa cap referència a la manera d'expressar les hores. En el cas valencià, a més, caldria considerar d'incloure-hi la locució comuna *tres quarts per a*, que encara és present a territoris propers a Alcoi i a la qual la normativa catalana dedica un petit apartat. I pel que fa a les illes Balears, hem comprovat com el llibre d'estil per als mitjans assenyalava com a no recomanables opcions que són recollides a la GIEC, com és el cas de *són les vuit menys deu*.

Tot i que al Principat s'han començat a actualitzar a la nova normativa, encara hi ha petites incoherències que caldria polir. El cas més paradigmàtic d'això és la forma d'escriure les hores segons el sistema internacional: fins i tot l'«És a dir» manté la forma que separa hores i minuts amb un punt (14.27), però a la *Gramàtica* del 2016 els separa amb dos punts (14:27).

En qualsevol cas, la lectura dels textos normatius fa evident un punt que la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans també ha trobat avinent de difondre: no pas tots els territoris de parla catalana diuen l'hora amb el sistema de campanar, sinó que hi ha un altre sistema, el de rellotge, que també és històric i genuí, i que, en els territoris en els quals és propi, és lícit i correcte. Cal separar-ho, però, dels casos en què aquest sistema no és admissible: quan, al Principat, es fa servir aquest sistema per interferència lingüística del castellà. Una altra de les novetats de la GIEC és la inclusió del sistema internacional; aquest, juntament amb el de campanar o el de rellotge, ha de permetre als parlants d'adaptar-se a qualsevol context.

Finalment, si ens centrem en el sistema de campanar, que és el propi del català central, veiem clar que tenim un repte en relació a l'ús social. Aquella hora que Fabra elogiava per la seva pragmatisme, ha entrat sense cap problema a l'era dels rellotges analògics. Ara caldrà que el sistema de campanar no es perdi en el nou context digital, en què els quarts esdevenen encara més més difícils de conceptualitzar. Si en un rellotge de busques un quart representava, si més no, una quarta part del cercle, ara caldrà associar-ho, encara més, amb el concepte de quinze minuts.

Aquest és, doncs, un canvi de mentalitat que cal fer. I per evitar la desaparició d'una forma tan genuïna, és important de treballar els quarts també a les aules. És una tasca que cal fer tan bon punt l'infant comença a aprendre les hores i al llarg de tota l'escolarització obligatòria, no només com a matèria d'ensenyament, sinó també com a realitat en la manera de dir l'hora del professorat. Aquí és on entra en joc el següent apartat, la «proposta didàctica», una breu programació educativa de quatre sessions, adreçada al curs de primer d'ESO però adaptable a d'altres nivells, per treballar l'hora de campanar, fraseologia catalana a l'entorn del fenomen i la rellevància històrica de les campanes.

Proposta didàctica

En aquest apartat incloem una proposta didàctica per l'aprenentatge i la pràctica del sistema horari de campanar. S'adreça a alumnes de primer d'ESO en el marc de l'assignatura de Llengua catalana (LC), però es pot adaptar fàcilment a qualsevol nivell de secundària, o, també, a l'ensenyament del català com a segona llengua o les escoles d'adults.

La programació que trobareu tot seguit segueix les competències bàsiques de l'àmbit lingüístic presents al document oficial *Competències bàsiques de l'àmbit lingüístic*.⁶⁸

---

⁶⁸ GENERALITAT DE CATALUNYA, *Competències bàsiques de l'àmbit lingüístic, 2a edició*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2015.

TRES QUARTS DE QUINZE			
Treballem el sistema horari català a partir dels tocs de les campanes.			
NIVELL	DURADA	MATÈRIA	
Primer d'ESO	4 sessions	Llengua catalana	
COMPETÈNCIES	OBJECTIUS DIDÀCTICS	CRITERIS D'AVUACIÓ	
CLec 1: Obtenció i interpretació d'informació escrita.	x Llegir i interpretar correctament textos formals: informació sobre les campanes i frases fetes.	1	Sap extreure les idees principals de les dades de la informació.
CEsc 4, 5 i 6: Planificació, escriptura i revisió de textos escrits.	x Produir un relat de ficció molt breu. x Redactar d'un text formal expositiu: l'apartat d'un article de la Viquipèdia. x Planificació, escriptura i revisió.	2	Jerarquitzza les idees en esquemes o guions senzills, empra el registre adequat d'acord amb la situació comunicativa. Utilitza el lèxic i l'ortografia adients.
COral 7: Interpretació de textos orals.	x Entendre el sistema horari de campanar i saber-lo emprar. Entendre els elements principals d'un reportatge televisiu.	3	Entén el propòsit bàsic del missatge, pot reproduir-ne les dades essencials.
COral 8: Producció de textos orals.	x Llegir un text escrit breu en veu alta. x Planificar i realitzar una presentació oral breu.	4	Organitza les idees que exposarà, usa connectors bàsics en els enllaços, empra un registre i un lèxic acceptables.
CLec 3: Desenvolupament d'estratègies de cerca i gestió de la informació.	x Desenvolupar estratègies de cerca d'informació, en aquest cas relacionada amb elements de l'entorn.	5	Localitza la informació que necessita i sap utilitzar fonts electròniques. Selecciona i organitza les idees.
CAct 2: Implicació activament i reflexiva en interaccions orals amb una actitud dialogant i d'escolta.	x Treballar cooperativament i respectuosament en la realització de les activitats en parella.	6	Col·labora cooperativament i respectuosament en la realització de les tasques. Manté una actitud respectuosa i dialogant amb el seu equip.

TRES QUARTS DE QUINZE			
Treballem el sistema horari català a partir dels tocs de les campanes.			
ACTIVITATS		ORGAN. I MATERIAL	TEMPS
Inicials	1	Presentació del tema, dels objectius i criteris d'avaluació. Reflexió al voltant del títol de la unitat: tres quarts de quinze. Creació de parelles.	Grup gran 10 '
Desenvolupament	2	Visualització d'un fragment del vídeo sobre les campanes i campanars: «Moments», del 2013 (http://campaners.com/video/video938.mp4). Els alumnes s'anoten els diversos tocs que s'hi mencionen. Reflexió al voltant del vídeo i de la rellevància històrica de les campanes.	Grup gran - Projector 20 '
	3	Explicació teòrica de l'hora de campana a partir del funcionament de les campanes.	Grup gran - Annex 15 '
	4	Exercicis relacionats amb l'hora: pas de l'hora internacional a l'hora de campanar o catalana. Adequació segons el context.	Individual 15 '
	5	Frases fetes relacionades amb l'hora i els campanars: joc a la pissarra d'endevinar el sentit correcte de la frase feta.	Parella - Present. de diap. 20 '
	6	Elaboració d'un relat molt breu, de tres línies, que tingui el títol d'una de les frases fetes treballades. Lectura en veu alta a l'aula.	Individual 20 '
Síntesi	7	Recerca, en parelles, d'un campanar proper al lloc on viuen. Preparació d'una investigació per saber el nom de la campana i la història que té. Entre altres, es pot parlar amb l'ajuntament, el rector, l'arxiu, els veïns, etc.	Parella - Ordina. 20 '
	8	Planificació i redacció, a casa, d'un text explicatiu amb la informació recollida, amb format enciclopèdic: una ampliació de l'article de la Viquipèdia sobre el lloc triat. A l'aula, finalització de l'escrit, revisió del professor i publicació.	Parella - Ordina. 30 '
Reflexió	9	Exposició a l'aula de la informació recollida per cadascun dels grups: projecció dels textos.	Grup gran - Projector 30 '

TRES QUARTS DE QUINZE

Treballem el sistema horari català a partir dels tocs de les campanes.

AVALUACIÓ

L'avaluació de l'activitat es basa en l'avaluació de la fitxa d'activitats (activitat 4), 25 %; la lectura del relat breu (activitat 6), 25 %; i el procés i el resultat final de l'exercici de recerca i ampliació de la Viquipèdia (activitats 7, 8 i 9), 50 %.

ATENCIÓ DE LA DIVERSITAT

L'atenció de la diversitat a l'aula es fa des d'una perspectiva inclusiva. En l'avaluació es tindrà present el nivell de l'alumne i l'esforç que dedica a la tasca. El treball en parelles permetrà que cada alumne pugui aportar alguna cosa des de la seva diversitat.

ACTIVITAT 5

L'activitat proposada a continuació presenta diverses frases fetes relacionades amb l'hora, les campanes i els campanars. Seria convenient col·locar cadascuna de les deu frases en una diapositiva d'una presentació de diapositives. Els alumnes han d'intentar encertar per parelles i en un full, quina de les dues frases utilitza l'expressió amb el sentit correcte. Un cop presentades, caldrà que les frases fetes s'expliquin i es treballin en profunditat.⁶⁹

1. Tres quarts del mateix

- a) Vaig canviar-me el Samsung per un iPhone, però són tres quarts del mateix: al cap d'un any et van ben lents!
- b) En Perejaume i l'Ahmed no s'assemblen gens: són tres quarts del mateix.

2. A tres quarts de quinze

- a) La Júlia m'ha dit de quedar a tres quarts de quinze: agafo la bicicleta, que ja són les catorze vint-i-dos!
- b) La Júlia m'ha dit de quedar a tres quarts de quinze: em sembla que no té ganes de veure'm.

⁶⁹ La majoria d'expressions i alguns exemples són extrets del *Diccionari de sinònims de frases fetes* de M. Teresa ESPINAL.

3. *Minuts de pagès*

- a) Fa un quart d'hora que m'has dit que series aquí al cap de cinc minuts, deuen ser minuts de pagès.
- b) Encara no estic a punt: hem quedat que vindries al cap de vint minuts, i encara en falten quinze, els teus deuen ser minuts de pagès!

4. *No tocar ni quarts ni hores*

- a) La Fatumata no toca ni quarts ni hores: és una persona que només diu coses serioses.
- b) La Fatumata no se n'assabenta de res: no toca ni quarts ni hores.

5. *Repicar les campanes*

- a) El germà d'en Pere va anunciar que es casava i tot va ser un repicar de campanes.
- b) Quin repicar de campanes, a ca en Pere, des que se li va morir l'avi.

6. *Sentir tocar campanes i no saber on: ignorar saber.*

- a) En Jossua sent campanes i no sap d'on, sempre es perd a les excursions.
- b) En Jossua sempre diu una cosa i en realitat n'és una altra: sent tocar campanes i no sap on.

7. *Engengar les campanes al vol*

- a) Els jugadors han engegat les campanes al vol quan encara han de jugar el partit de tornada.
- b) La Mei té molt de vertigen, i quan viatja amb avió sempre engega campanes al vol i acaba gitant.

8. *Tocar campanes*

- a) Que toques campanes o què? No veus que no pots menjar iogurts si ets intolerant a la lactosa?
- b) Has tret la millor nota de la classe, ets molt llest! Que toques campanes o què?

9. Dir-la de l'alçada d'un campanar

- a) Va dir-la de l'alçada d'un campanar i després volia que la perdonéssim.
- b) Va dir-la de l'alçada d'un campanar: era massa lluny per sentir-la bé.

10. Fer campana.

- a) L'Esteve avui fa campana, li haurem de portar els apunts perquè es troba malament.
- b) L'Esteve avui fa campana, si vol els meus apunts ja es fotrà, que vingui a pensar com jo.

Bibliografia

ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA, *Gramàtica normativa valenciana*, València: Publicacions de l'AVL, 2006.

—, *Diccionari normatiu valencià*, València, Publicacions de l'AVL, 2016.

ACN, *Llibre d'estil*, Barcelona: UOC, 2010.

BADIA I MARGARIT, A. M., *Gramàtica de la Llengua Catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, distràtica*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994.

CASTILLO, C., *et al.*, *Llibre d'estil per als mitjans audiovisuals en valencià*, València: Publicacions de l'AVL, 2011.

CORBERA-POU, J., «L'enunciat de les hores en català», dins *Parlar bé. Orientacions per a l'ús correcte de la llengua catalana, especialment referides a les Illes Balears*, Palma: El Tall, 2011.

CORPORACIÓ CATALANA DE MITJANS AUDIOVISUALS, *Llibre d'estil* [en línia], Barcelona: Departament de la Presidència de la Generalitat, 2013 <<http://esadir.cat/>> [Consulta: 1 juliol 2018].

COROMINES, J., *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* Vol. IV, Barcelona: Curial, 1980.

D'AMAT I DE CORTADA, R., *Viatge a Maldà i anada a Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.

ESPINAL, M. T., *Diccionari de sinònims de frases fetes*, Barcelona – València: Publicacions de la UAB, Publicacions de la UV, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

FABRA, P., *Gramàtica de la llengua catalana*, dins *Obres completes de Pompeu Fabra* Vol. 1 [en línia], Barcelona: Proa, Edicions 62, Edicions 3 i 4, Editorial Moll, 2010 <<http://ocpf.iec.cat/obres/03Gramatica12.pdf>> [Consulta: 1 juliol 2018].

- , *Converses filològiques*, dins *Obres completes de Pompeu Fabra* Vol. 7 [en línia], Barcelona: Proa, Edicions 62, Edicions 3 i 4, Editorial Moll, 2010 <<http://ocpf.iec.cat/obres/39converses.pdf>> [Consulta: 1 juliol 2018].
- GENERALITAT DE CATALUNYA, *Competències bàsiques de l'àmbit lingüístic, 2a edició*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2015.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana, segona edició* [en línia], Barcelona: Edicions 62, 2007 <<https://dlc.iec.cat/>> [Consulta: 1 juliol 2018].
- , *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona: IEC, 2016.
- LE GOFF, J., «Au Moyen Âge: temps de l'Église et temps du marchand» dins *Annales. Economies, sociétés, civilisations*. Any 15, n. 3. 1960.
- MESTRES, J. M., *et al.*, *Manual d'estil*, Barcelona: Eumo Editorial, UB, UPF, Associació de Mestres Rosa Sensat, 1995.
- PICÓ, N. – RAMON, M. M., *Llibre d'estil per a mitjans de comunicació orals i escrits*, Palma: UIB, 2009.
- PUJADES, J., *Dietari de Jeroni Pujades*. Vol. III (1621-1625), Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976.
- RODRÍGUEZ, A., «Y los relojes se sincronizaron con los palacios» dins *El País*, 15 de juliol de 2018.
- ROYO, J., «La influència del campanar en les expressions horàries» dins *Segon congrés internacional de la llengua catalana* Volum IV, Palma: UIB, 1992.
- TORRES, M., «L'expressió de les hores en català, anàlisi contrastiva», *Caplletra* 30 (Primavera 2001), p. 169-198.
- VERDAGUER, P., *El català al Rosselló. Gal·licismes, occitanismes, rossellonesismes*, Barcelona: Col·lecció Tramuntana, 1974.
- MOLL, F. de B., *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears*, Palma: Editorial Moll, 1968.
- SOLÀ, J. *et al.*, *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona: Empúries, 2002.

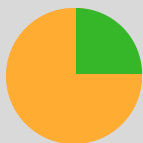
Annex

A continuació presentem un cartell que inclou, esquemàticament, els elements bàsics de l'hora de campanar. L'hem creat per facilitar la feina dels ensenyants. Les il·lustracions han estat preparades especialment per l'artista Maria del Monte de Mingo Espinola.

QUINA HORA ÉS?

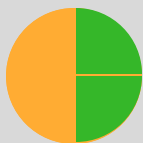

PETITA GUIA IL·LUSTRADA PER APRENDRE A DIR L'HORA EN CATALÀ

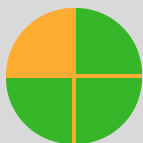
 =15'

UN QUART

 =30'

DOS QUART

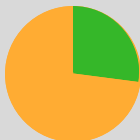

 =45'

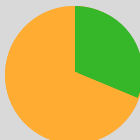
TRES QUART

**PRIMER
NIVELL**

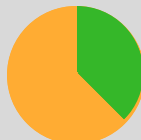
**SEGON
NIVELL**

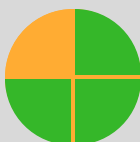
UN QUART
TOCAT

UN QUART
I CINC

UN QUART
I MIG

QUARTS DE ...
(ALGUN MOMENT
INDETERMINAT ENTRE
UN I TRES QUARTS)

**TERCER
NIVELL**

IL·LUSTRACIONS: MARIA DEL MONTE DE MINGO
DISSENY: GLÒRIA RIBUGENT I CUBAU